

Persian manuscript of “Rashidi Treasure” in Rashidieh Monastery, Junpur, India

Author: Mohammad Ershad Alam Nomani and ¹Translator: Leila Abdi
Khojasteh ²

Abstract

Rashidieh Monastery in Junpur, India has an exquisite library of Persian, Arabic and Urdu manuscripts, including the Persian writings of the founder of the monastery - Sheikh Mohammad Rashid (1083-1000 Lunar Year). Rashidi's Treasure is a manuscript that includes writings, poems, proses and poems compiled by one of her special followers, Gholam Mohammad Nusrat (1040-1090 Lunar Year). Some have likened his meetings to those of Mawlana Jalaluddin Mohammad Balkhi. Rashidi's Treasure includes principles and rules of religious beliefs; secrets and benefits of the rules of Sharia; virtues and knowledge of citizens and dissemination of tradition; the purposes of conduct and Sufism; understanding and explaining facts and knowledge; characteristics of Sufism; benefits and effects of Dhikr; elders' customs; prophetic image; conditions of allegiance and devotion; Masters of Sheikh Mohammad Rashid; Hazrat Abdul Qadir Gilani. “Rashidi's Treasure” shows how much he influenced the ideas of Imam Ghazali and Ibn Arabi during the Shah Jahan and the Alam-Gir in India. Rashidi Treasure is a collection of books and sayings of Sheikh Mohammad Rashid Mostafa Osmani Joonpuri - one of the scholars of the Shah Jahan and Alam-Gir period - about which much has been written. In this article, for the first time, Rashidi Treasure is introduced in detail. Rashidi Treasure is a valuable manuscript of Sufism and conduct which is preserved in four parts in the Rashidieh Monastery in the city of Junpur. The total number of pages is 687 (8). The first part consists of 287 pages; The second part consists of 230 pages; The third part consists of 134 pages; The fourth part

1. Retired Professor of
Urdu Literature, Hamdard
University, New Delhi

2. PhD student of Sind
University of Pakistan,
lailaabdikhojaste@gmail.com

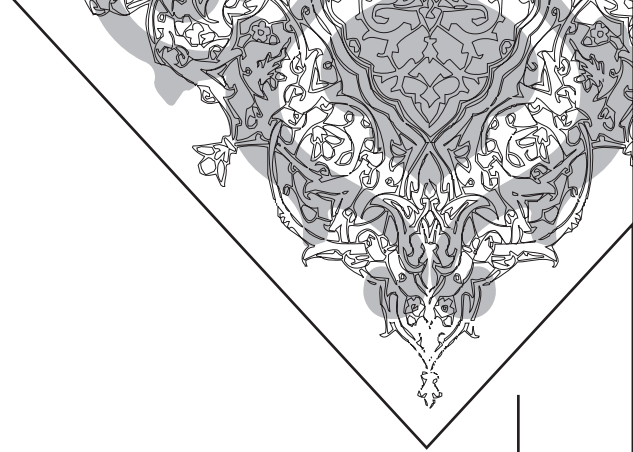

(miscellaneous) consists of 36 pages. This manuscript belongs to the Alam-Gir period, when the official language of India was Persian. This is the manuscript of Rashidi Treasure from the author, which he obtained from Rashidieh Monastery in the city of Junpur, whose library is full of hundreds of rare manuscripts. The current pilgrimage of the monastery - Great Master, Hazrat Mufti Obaid al-Rahman Rashidi is the tenth pilgrim of this monastery. One of his followers, Mawlana Abrar Reza Rashidi, a member of the King Abdul Alim Asi Foundation in Delhi, mediated, and the author obtained this valuable manuscript. Earlier, historians had written about this manuscript in Rashidieh Monastery (Junupur), but they could not fully introduce this manuscript.

Keywords: Rashidieh Monastery, Junupur, India, Rashidi Treasure, Persian Manuscript.

نسخه خطی فارسی «گنج رشیدی» در خانقاه رشیدیه جون پور هندوستان

محمد ارشاد عالم نعمانی^۱ | ترجمه لیلا عبدی خجسته^۲

چکیده

خانقاه رشیدیه جون پور هندوستان، کتابخانه‌ای نفیس از نسخه‌های خطی فارسی، عربی و اردو دارد که آثار فارسی بنیادگذار خانقاه، شیخ محمد رشید (۱۰۰۰-۱۰۸۳ ق) بخشی از آنهاست. نسخه خطی گنج رشیدی، تألیفات، ملفوظات، مکتوبات و اشعاری غلام محمد نصرت (۱۰۴۰-۱۰۹۰ ق) را در بردارد که از مریدان خاص وی بود. کسانی مجالس او را به مجالس مولانا جلال‌الدین محمد بلخی تشبیه کرده‌اند. گنج رشیدی اصول و قواعد عقاید دین، اسرار و محاسن احکام شریعت، فضائل و مناقب اتباع و اشاعت سنت، مقاصد سلوک و تصوف، تفهیم و تشریح حقایق و معارف، ویژگی‌های تصوف، فوائد و اثرات اذکار، معمولات مشایخ، شمائل نبوی، شرایط بیعت و ارادت، استادان شیخ محمد رشید، حضرت عبدالقادر گیلانی را در بردارد و در دوره شاه‌جهان و عالم‌گیر در هندوستان، در اندیشه‌های امام غزالی و ابن عربی بسیار مؤثر بوده است. این مقاله نسخه خطی یگانه گنج رشیدی را معرفی می‌کند.

کلیدواژگان

خانقاه رشیدیه، جون پور هندوستان، گنج رشیدی، نسخه خطی فارسی

۱. استاد بازنشسته ادبیات اردوی دانشگاه
همدرد دهلی‌نو
۲. دانشجوی دکتری دانشگاه سند
پاکستان
lailaabdikhojaste@gmail.com

مقدمه

دکتر عبدالحق، استاد بازنشسته ادبیات اردو دانشگاه دهلی هندوستان اهلِ جونپور است (۱). وی چاپ عکسی نسخه خطی یگانه‌ای از تذکره الهی را از اداره طرح ملی نسخه‌های خطی در دهلی به چاپ رساند (۲۰۱۳ م) و در مقدمه‌اش نوشت: «شهر جونپور هندوستان که به شیراز هند معروف است، این افتخار را دارد که سه نسخه خطی نایاب را در خاک خود بدین قرار نگهداری کند:

۱. قدیم‌ترین نسخه المصنف؛ مجموعه احادیث نبوی؛

۲. دیوان حافظ؛

۳. تذکره الهی (الهی همدانی، ۲۰۱۳: ۷).

بنیادگذار (۵) خانقاه رشیدیّه شیخ محمد رشید (۱۰۰۰-۱۰۸۳ ق) است. وی در برونّا از توابع جونپور در هندوستان به دنیا آمد. پدرش شیخ مصطفی جمال الحق - در ۱۰۰۹ هجری به سلسله چشتیه پیوست و کلاه ارادت و خرقه خلافت را به او پوشاند. تحصیلات ابتدایی را از دایی‌اش، مولانا شمس‌الدین؛ سپس استاد العلماء شیخ محمد افضل جونپوری فراگرفت. برای تحصیل علم حدیث به دهلی رفت و می‌خواست از محضر شیخ عبدالحق محدث دهلوی استفاده کند که وی به دلیل کهن‌سالی از وی خواست که به پسرش، شیخ نور الحق مراجعه کند. شیخ محمد رشید هم از وی علم حدیث را آموخت و سند حاصل کرد. در سال (۱۰۳۲ ق) با دختر حضرت حاجی ارزانی فاروقی ازدواج نمود و دارای چهار پسر شد.

شیخ محمد رشید در سفر به مندوادیا در بنارس با شیخ طیب بنارسی ملاقات کرد. مدتی در خدمت وی به سر برد و اجازه سلسله چشتیه را از وی دریافت نمود. از طرف میر شمس‌الدین کالپی بخاری اجازه و خلافت سلسله قادریه و از شیخ عبدالقدوس قلندر جونپوری اجازه قلندریه را دریافت نمود. همچنین اجازه و خلافت سلسله سهروردیه، مداریه و فردوسیّه را داشت. شیخ محمد رشید پس از ملاقات با حضرت راجی سید احمد مجتبی در مانک‌پور در برگشت به حکم وی در جونپور خانقاهی تأسیس نمود (حدود ۱۰۴۰ ق)؛ سپس مسجد بنا نهاد و چاه حفر کرد. در تذکره و کتاب‌های تراجم نوشته شده در هندوستان قدیم درباره شیخ محمد رشید نوشته شده است. برای نمونه، مآثر الکرام (غلام علی آزاد بلگرامی، سال تألیف: ۱۱۶۶ ق)؛ بحر زخار (مؤلف: سید وجیه‌الدین اشرف، سال تألیف: ۱۲۰۳ ق)؛ حدائق الحنفیه (مؤلف: فقیر محمد جهلمی، تاریخ تألیف: ۱۲۹۷ ق)؛ خزینه الاصفیاء (مؤلف: مفتی غلام سرور لاهوری، سال تألیف: ۱۲۸۰-۱۲۸۱ ق)؛ تذکره علمای هند (مؤلف: رحمان علی ناروی، سال تألیف: ۱۳۰۸ ق)؛ نزه الخواطر و بهجه المسامع و النواظر (مؤلف: سید عبدالحی بن فخرالدین الحسنی، سال چاپ نخست: ۱۳۵۰-۱۳۷۸ ق).

کامل‌ترین کتاب درباره سلسله رشیدیّه این کتاب است: ذکر خیر بزرگان سلاسل رشیدیّه عالیّه جونپور مع تاریخ جونپور دارالسلطنت سلاطین شرقیه موسوم به نام تاریخی سمات الاخیار، مؤلف: مولوی محمد عبدالمجید کاتب مصطفی‌آبادی (مولوی مدرسه راهنمایی در منطقه دیوریا از توابع

گورکپور) در سال ۱۳۴۵ ق از اکلیل المطابع در شهر بهرایج هندوستان؛ سپس در سال ۱۴۱۹ ق به اهتمام سید محمد اصغر ایوبی شکوری رشیدی از چاپخانه جمیل برادرز در کراچی پاکستان منتشر شد. هم‌چنین به تصحیح و حواشی آقای دکتر خوشتر نورانی (۶) در دهلی منتشر شد (آسی فاوندیشن، ۲۰۱۵).

برخی از آثار شیخ محمد رشید

رشیدیه: شرح شریفیه است. کتابی در فن مناظره که چاپ شده است و جزو کتاب‌های درسی بشمار می‌آید. تذکره النحو: رساله‌ای چند ورقی درباره نحو که برای فرزندش - شیخ محمد ارشد - نوشته بود. اکنون این رساله به نام خلاصه النحو مشهور است و در پایان نحو میر چاپ می‌شود. زادالسالکین: رساله‌ای در تصوف که برای نخستین مریدش - شیخ عبدالمجید - نوشته بود. مقصود الطالبین: کتابی درباره معارف و حقایق که برای نصرت جمال ملتانی (گردآورنده گنج رشیدی) نوشته بود.

ترجمه معینیه: شرح تذکره النحو برای شیخ غلام معین‌الدین نوشته بود. هدایه النحو: رساله‌ای در نحو برای پسرش - شیخ محمد حمید - نوشته بود. مکتوبات: مجموعه نامه‌های وی در جواب خلفایش می‌نوشته. دیوان شمس: مجموعه اشعار فارسی واردو. وی را «شمس» تخلص می‌کرده اند شرح مفصلی بر رساله اسرارالمخلوقات (تألیف: ابن عربی) نوشته است. از بین این کتاب‌ها، به جز رشیدیه و تذکره النحو بقیه هنوز چاپ نشده‌اند.

در کتابخانه خانقاه رشیدیه نسخه‌های خطی و مکتوبات نفیسی است که نام برخی از آنها چنین است: شرح رشیدیه: این کتاب در جواب آداب باقیه نوشته شده بود که در آن ملا عبدالباقی شاگرد ملا محمود جون‌پوری، مؤلف شمس بازغه بود. وی در این کتاب به مناظره رشیدیه اعتراضاتی کرده بود. گنج رشیدی: ملفوظات و اقوال شیخ محمد رشید جون‌پوری - بانی خانقاه رشیدیه - در چند حصه است که هنوز چاپ نشده است.

ملفوظ قطب‌الاقطاب: این کتاب چاپ شده است: قمر پریس، بلیا، هندوستان. در سرورق چنین آمده است: ملفوظات پاک حضرت شیخ الاسلام و المسلمین امام ربّانی مدد ملت ناسخ الملل در الف ثانی قطب‌الاقطاب فردالاحباب ابوالبرکات شمس‌الحق محمد رشید مصطفی عثمان جون‌پوری قدس الله روحه و واصل البنا فیوضه مسمی به ملفوظ قطب‌الاقطاب (۷).

مکتوبات رشیدیه: نامه‌های وی که به خلفا و مریدانش می‌فرستاد. مکتوبات ارشدی: مجموعه نامه‌های پسر و جانشین وی - شیخ محمد ارشد - است که به مریدانش می‌نوشته.

مکتوبات جمالیه: مجموعه نامه‌های حضرت بندگی شیخ مصطفی جمال‌الحق - پدر وی - است. گنج ارشدی: ملفوظات و اقوال شیخ محمد ارشد در چند جلد است که بسیار مشهور است.

گنج فیاضی: ملفوظات حضرت ابوالفیاض غلام رشید قمر الحق - نوه مؤلف گنج ارشدی - است. هم‌چنین شیخ محمد رشید بر فتوحات مکیه تألیف: ابن عربی حاشیه نوشته است. نسخه خطی ملفوظات و چند تألیف بانی خانقاه رشیدی به نام گنج رشیدی به فارسی در خود خانقاه است که دکتر محمد عالم ارشاد نعمانی آن را در رساله دکتری‌اش و مقاله جداگانه‌ای در مجله الاحسان، اله‌آباد هندوستان معرفی نمود.

رساله دکتری به زبان اردو با عنوان: علوم اسلامیہ کے فروغ میں عہد عالمگیری کا حصہ (سہم دورہ عالمگیر در گسترش علوم اسلامی)، استاد راهنما: دکتر صفیہ عامر، گروه مطالعات اسلامی، دانشگاه همدرد، دهلی، سال دفاع: ۲۰۱۸. (در این رساله دکتری نسخه‌های خطی عربی و فارسی بسیاری از تألیفات دورہ عالمگیری معرفی شده‌اند).

مقاله به زبان اردو با عنوان: تصوف و سلوک پر عہد عالمگیری کا ایک اہم فارسی مخطوطہ؛ گنج رشیدی (نسخہ جونپور) تعارف و جائزہ (= معرفی و بررسی نسخه خطی مهمی به فارسی از دورہ عالمگیر در خانقاه جونپور) در مجله الاحسان، شماره ۸، سال ۲۰۱۸، صفحات ۲۱۲-۲۳۴، شاه صفی آکادمی، اله آباد، هندوستان منتشر شده است. در اینجا ترجمہ خلاصہ این مقالہ به زبان فارسی آورده شده است.

نسخہ خطی گران‌بہایی از دورہ عالمگیر درباره تصوف و سلوک به نام گنج رشیدی در چہار حصہ در خانقاه رشیدیہ در شہر جونپور محفوظ است. تعداد کل صفحات ۶۸۷ است (۸). حصہ اول شامل ۲۸۷ صفحہ؛ حصہ دوم شامل ۲۳۰ صفحہ؛ حصہ سوم شامل ۱۳۴ صفحہ؛ حصہ چہارم (متفرقات) شامل ۳۶ صفحہ. این نسخہ خطی مربوط بہ دورہ عالمگیر است کہ زبان رسمی ہندوستان، فارسی بود. این نسخہ خطی گنج رشیدی نزد نگارندہ است کہ از خانقاه رشیدیہ در شہر جونپور بدست آورد کہ کتابخانہ اش مالامال از صدہا نسخہ‌های خطی نادر و نایاب است. سجادہ‌نشین کنونی خانقاہ - مجمع البحرین حضرت مفتی عبیدالرحمان رشیدی دہمین سجادہ‌نشین این خانقاہ است. یکی از مریدان ایشان بہ نام مولانا ابرار رضا رشیدی، عضو بنیاد شاہ عبدالعلیم آسی در دہلی - واسطہ شد و نگارندہ این نسخہ خطی پُرارزش را بدست آورد. از صمیم قلب از ایشان ممنون و سپاسگزار ہستم. در این مقالہ برای نخستین بار گنج رشیدی بہ طور مبسوط معرفی می‌شود. پیش از این مورخان درباره این نسخہ خطی در خانقاه رشیدیہ (جونپور) نوشتہ بودند، اما بہ طور کامل نتوانستہ بودند این نسخہ خطی را معرفی کنند. گنج رشیدی مجموعہ کتاب و ملفوظات شیخ محمد رشید مصطفی عثمانی جونپوری، از عالمان دورہ شاہجہان و عالمگیر - است کہ درباره اش بسیار نوشتہ شدہ است.

گردآورنده نسخه خطی

گردآورنده گنج رشیدی فردی است بہ نام غلام محمد نصرت (۱۰۴۰-۱۰۹۰ ق). زادگاہ وی ملتان است؛ حنفی مذهب و قادری مشرب. نام پدرش، جمال خان از اولاد تاج خان گجراتی است. پدربزرگ

وی، نور خان - همراه میرزا محمد شریف، فرزند نواب احمد بیگ خان برای ملازمت به گجرات آمدند. غلام محمد نصرت در دوازدهم ذی‌العده ۱۰۴۰ در مُلتان به دنیا آمد. در ده سالگی به خدمت شیخ محمد رشید مصطفی عثمانی جونپوری (بانی خانقاه رشیدیہ جونپور) حاضر شد و در ذی‌الحجه ۱۰۵۸ ق مرید وی شد. به حکم مرشدش ازدواج نمود و در سال ۱۰۶۳ ق فرزندش اورنگ‌خان به دنیا آمد. در سال ۱۰۶۹ ق مرشد او را به مسند خلافت سرفراز نمود. مرشد به فرمایش او کتاب مقصود الطالبین را تألیف نمود (سال ۱۰۶۹ ق). غلام محمد بین سال‌های ۱۰۷۲ تا ۱۰۸۳ ق ملفوظات مرشد را نگاشت. از دیباچه نوشته شده او معلوم می‌شود که شیخ نصرت جمال تا چه حد به پیر و مرشد او ارادت داشته است. غلام محمد نصرت در سال ۱۰۹۰ ق درگذشت. وی از مریدان خاص و از خلفای مشهور شیخ محمد رشید بوده است. در حصه اول گنج ارشدی، صفحات ۷۰۶ تا ۷۲۸، یکی از برادران طریقت - شیخ محمد ارشد جونپوری - درباره زندگی او نوشته است.

معرفی نسخه خطی

گنج رشیدی کتابی درباره تصوف و سلوک شامل کتاب، رسائل، ملفوظات، اقوال، مکاتیب و رقعات شیخ محمد رشید مصطفی عثمانی جونپوری (وفات: ۱۰۸۳ ق) است. این نسخه خطی در خانقاه رشیدیہ جونپور در چهار حصه محفوظ است. ناقص‌الآخر است و ترقیمه ندارد. طبق تحقیق نگارنده نقل‌کننده یک چهارم این نسخه خطی، شیخ غلام رشید است و تاریخ کتابت هم ۱۱۳۲ ق است. با دقت در شیوه کتابت معلوم می‌شود که نسخه خطی جونپور را یک کاتب یا یک نقل‌کننده نوشته است، بلکه در نقل یا کتابت آن چندین نفر شریک بوده‌اند. البته همگی زیر نظر قمر الحق شیخ غلام رشید کار می‌کرده‌اند. دلایل نگارنده عبارتند از:

۱. زادالسالکین در نسخه خطی گنج رشیدی آمده است که در پایان آن پس از ترقیمه مؤلف کتاب - شیخ محمد رشید - مَهر «قمرالحق ۱۱۳۲ ق» حک شده است که از آن ثابت می‌شود که نقل‌کننده بخشی از گنج رشیدی، قمرالحق (شیخ غلام رشید جونپوری) است و تاریخ کتابت هم ۱۱۳۲ ق است. «قمرالحق» لقب سومین سجاده‌نشین خانقاه رشیدیہ، شیخ غلام رشید است. وی فرزند شیخ محب‌الله است. پدر بزرگ شیخ غلام رشید، شیخ محمد ارشد جونپوری در زمان حیاتش خلافت و سجادگی را به او عطا فرموده بود و پس از وفات او، مسند سجاده‌نشین سلسله رشیدیہ را عهده‌دار شد. لقب پدر بزرگ «شمس‌الحق» (شیخ محمد رشید) و لقب پدر بزرگ «بدرالحق» (شیخ محمد ارشد) بود. مؤلف سمات‌الاخیار القاب سجاده‌نشینان رشیدیہ را آورده است: «منظور از بدرالحق، شیخ محمد ارشد است و منظور از قمر الحق، شیخ غلام رشید». (سمات‌الاخیار، تدوین ۲۰۱۶: ص ۵۲)

۲. در خانقاه رشیدیہ جونپور، نسخه خطی مهم دیگری است به نام گنج ارشدی که تاریخ تکمیل آن ۱۱۳۵ ق است و قمرالحق شیخ غلام رشید آن را گردآوری و کتابت نموده است. (الحسنی الندوی،

ج. ۲: ۶۳۳) هر دو نسخه خطی گنج ارشدی و گنج رشیدی (هر دو در همین خانقاه رشیدی) به شیوه یکسانی کتابت شده‌اند.

۳. در سمات‌الاخیار آمده است:

اوراق نسخه خطی گنج رشیدی مُلا ملتانی که به دست حضرت قمرالحق [شیخ غلام رشید] نوشته شده بود در چاه مسجد افتاد. [شیخ غلام رشید] بسیار ناراحت و نگران شد که این نسخه از بین رفت و نسخه دیگری از آن نیست. از روح حضرت دیوان جی [شیخ محمد رشید] استمداد کرد و به نام او نذر کرد. یکی دو روز بعد، فردی برای تمیز کردن چاه داخل رفت و اتفاقی دستش به سوراخی خورد. تعدادی ورق پیدا کرد که همان اوراق گنج رشیدی بودند که کاملاً خشک پیدا شدند (سمات‌الاخیار، تدوین ۲۰۱۶: ۷۰).

از این داستان ثابت می‌شود که قمرالحق شیخ غلام رشید در اثر این حادثه به فکر نقل کردن نسخه دیگری از گنج رشیدی افتاد، اما وی به دلیل مشغول بودن به امور خانقاه و تألیف گنج ارشدی خودش نتوانست این چهار حصه ضخیم را نقل کند و نقل بخش‌های مختلف را به دیگران سپرد. خط نسخه خطی گنج رشیدی کاملاً خوانا و با روشنایی سیاه است، برخی جاها را موربانه خورده است. برخی جاها روشنایی کم‌رنگ و اوراق پاره شده است که قدمت نسخه خطی را می‌رساند یعنی بیش از ۳۰۰ سال. نسخه ترقیمه محل کتابت معلوم نیست. گمان غالب این است که در همین شهر جون‌پور نوشته شده باشد. چون نقل‌کننده - قمرالحق شیخ غلام رشید جون‌پوری - بوده است. وی همواره در همان خانقاه رشیدی سکونت داشت.

گردآورنده در دیباچه گنج رشیدی به جای محتویات کتاب، درباره ترتیب ملفوظات و اهمیت متون ملفوظات نوشته است. گردآورنده نوشته است که اینها ملفوظات مجالس پیر و مرشدش - شیخ محمد رشید مصطفی عثمانی - است که بخشی را صاحب ملفوظ به چشم خود دیده است و خود مرشد نام الفاظ رشیدی را برای آن انتخاب کرده است و همچنین درباره تصوف و سلوک، چند رسائل مهم هم عنایت فرمود. گردآورنده همچنین نوشته است که مهم‌تر از تألیف کتاب‌های مستقل، گردآوری و ترتیب ملفوظات مشایخ است و درباره مقبولیت این ملفوظات در نظر مرشد نوشته است: (نسخه خطی گنج رشیدی، ص ۲):

چون شیخ حسن دهلوی (جامع) ملفوظ فوائد/الفوائد از شیخ المشایخ، شیخ نظام‌الدین دهلوی نوشته‌اند و امیر خسرو چندان کتاب‌ها گفته و هر دو مرید شیخ‌اند، امیر خسرو می‌گفتند که اگر این تصنیف ملفوظ (فوائد الفوائد) را بنام من کنید من همه کتاب‌های تصنیف بنام شما کنم. چنانچه حضرت پیر دستگیر چند چیز که نوشته بود، دیده قلم قبولیت بر تحریر رسانده از بوته کرم و التفات زر خالص برآورده بمحک نوازش و زحمت خط زده اجازت داده فرمودند که بنویسند آن زمان مسمی باسم الفاظ رشیدی نام نهاده آمد.

تربیت داده شد بر هفت کتاب [باب]، مشتمل بر آن که سالک راه قویم و صراط مستقیم دانستن ضرورست از آنچه که حضرت پیر دستگیر خود جمع فرموده‌اند و از بزرگان رسیده و از زبان مبارک برآمده برای پرورش باطنی جمع کرده خطر امتیاز را بخود راه نداده اگر بکار دیگر یاران هم آمد و عمل برین نماید بهتر (نسخه خطی گنج رشیدی، ۲).

آیا نام گنج رشیدی را خود گردآورنده ملفوظات پیشنهاد کرده است یا فرد دیگری؟ چون در دو صفحه دیباچه‌ای که گردآورنده در آغاز کتاب نوشته است نام گنج رشیدی نیامده است. آیا بعداً وی این نام را نهاده است یا فرد دیگری بعدها این نام را نهاده است؟ نگارنده این مقاله از جمله «آنزمان مسمی باسم الفاظ رشیدی نام نهاده آمده» حدس می‌زند که گردآورنده پس از تکمیل کتاب، این نام را نهاد. یعنی گردآورنده بخشی از ملفوظات شیخ را برای اجازه به وی نشان داد، شیخ پس از ملاحظه نه فقط اجازه نوشتن ملفوظات را به وی عطا نمود، بلکه همان موقع کتاب را الفاظ رشیدی نامید. این آغاز کار است که گردآورنده فقط در نظر داشت اقوال و ملفوظات شیخ خود را گردآوری کند و دیباچه‌ای را نوشته بود. دیگر فهرست‌های کتاب در ۶ صفحه است و چون همراه آنها علاوه بر ملفوظات، رسائل شیخ هم شامل است، ممکن است که گردآورنده نام گنج رشیدی به نظرش آمده باشد. این‌ها حدس نگارنده این مقاله است که البته شاهی بر آن ندارد.

بخش ملفوظات گنج رشیدی را شیخ غلام محمد نصرت ولد جمال خان ملتانی قادری بین سال‌های ۱۰۷۲-۱۰۸۳ ق گردآوری نموده است. شیوه گردآوری هم به ترتیب روز، ماه و سال هجری است. در بحر زخار، جلد اول، درباره شمس‌الحق دیوان عبدالرشید (شیخ محمد رشید) آمده است: «محفلش را به محفل مولوی معنوی رومی مناسبت می‌دادند». (تدوین ۲۰۱۲، ص ۶۰۳)

دور کردن تسامحات علمی و تاریخی مورخان و محققان

همان‌طور که گفته شد گنج رشیدی، ملفوظات شیخ محمد رشید مصطفی عثمانی جون پوری به همراه کتب و رسائل علمی و اصلاحی اوست. با این حال برخی از مورخان و صاحبان قلم نوشته‌اند که این کتاب، ملفوظات شیخ است: «نصرت جمال ملتانی، مؤلف گنج رشیدی ملفوظ آن حضرت» (بحر زخار، تدوین ۲۰۱۲، جلد اول: ص ۶۰۴) [البته مؤلف نیست، گردآورنده است] «گنج رشیدی: ملفوظات بسیط حضرت قطب الاقطاب [شیخ محمد رشید] است که یکی از مریدان وی حضرت نصرت جمال خان ملتانی از سال ۱۰۷۲ ق تا ۱۰۸۳ ق گردآوری نمود». (سمات‌الاخیار، تدوین ۲۰۱۵، ص ۴۹) «وقد جمع ملفوظاته الشیخ نصرت جمال الملتنانی فی گنج رشیدی» (الحسنی الندوی، ۱۹۹۹، ج. ۲: ۶۳۳) و شاید به دلیل این معرفی ناقص گنج رشیدی، به این کتاب مهم تاکنون توجه و اعتنا نشده است. امیدوارم با این معرفی نگارنده اهمیت این کتاب برای اهل علم روشن شود. مولانا خوشتر نورانی در تدوین سمات‌الاخیار در معرفی کوتاه گنج رشیدی نوشته است: (سمات‌الاخیار، تدوین ۲۰۱۵، ص ۴۹، حاشیه ۱)

گنج رشیدی مجموعه‌ای ضخیم از ملفوظات و اقوال شیخ محمد رشید مصطفی عثمانی جونپوری است. در خانقاه رشیدیه شهر جونپور نسخه خطی آن در سه جلد به قطع متوسط است. نقل کننده و سال کتابت نسخه معلوم نیست. در این مجموعه، چندین کتاب و رساله علمی و اصلاحی شیخ محمد مصطفی رشید عثمانی شامل است: زادالسالکین؛ مقاصدالسالکین؛ مقصودالطالبین؛ ترجمه محکم مربوط؛ کتاب ردالروافض؛ رساله در شرائط ارادت؛ رساله در نصیحت سالک و بعضی وظائف؛ رساله در بیان چهارده خانواده؛ رساله اوراد معموله؛ اسرارالصلوه؛ قواعد عقائد الدین و مکتوبات. نقل‌هایی از نسخه خطی گنج رشیدی در خانقاه‌ها و کتاب‌خانه‌های مختلف موجود است. شاید مؤلف سمات‌الاخیار، این نسخه خطی خانقاه رشیدیه را نداشته است.

خطاهای خوشتر نورانی

۱. پیش‌تر عرض شد گنج رشیدی فقط مجموعه اقوال و ملفوظات نیست، بلکه شامل چند رسائل مستقل هم هست.
۲. نسخه خطی خانقاه رشیدیه در سه جلد نیست، بلکه در چهار حصه (۹) است. تاکنون هم هیچ نویسنده‌ای ننوشته است که این نسخه خطی در سه جلد است. حتی سجاده‌نشین کنونی خانقاه، مجمع‌البحرین مفتی عبیدالرحمان رشیدی دام‌ظله- در مصاحبه‌ای گفته است که نسخه خطی گنج رشیدی این خانقاه در چند حصه است که هنوز چاپ نشده است. (مجله الاحسان، شماره ۳، سال ۲۰۱۲: ص ۲۱۴) نگارنده این مقاله که نسخه خطی را پیش‌تر نظر دارد با توجه به کیفیت آن می‌گوید که این نسخه خطی در واقع یک جلد بوده است که پس از پوسیدگی اوراق آن از هم پاشیده شده‌اند و هنگام صحافی در سه جزء شده است.
۳. سال کتابت ۱۱۳۲ ق است و به سرپرستی شیخ غلام محمد رشید نقل شده است حتی یک بخش را خود وی نقل کرده است.
۴. این نسخه خطی فقط ۵ کتاب است نه ۱۲ کتاب.
۵. به نظر می‌آید که حاشیه‌نویس سمات‌الاخیار، خود نسخه خطی جونپور را ندیده است و گرنه زادالسالکین و مقاصدالسالکین را دو کتاب نمی‌نوشت. یک کتاب است به نام زادالسالکین که خود مؤلف، شیخ محمد رشید- آن را نامگذاری کرده است. گردآورنده در فهرست آن را مقاصدالسالکین نوشته است. اصل کتاب در گنج رشیدی بدون ترمیم و اضافه شامل است. آغاز در ص ۱۰ و پایان در ص ۲۱۴ و به نام زادالسالکین است. همچنین مولانا خوشتر نورانی در معرفی گنج رشیدی ذیل کتاب پنجم، به اشتباه ابواب را در قالب تألیفات جداگانه به حساب آورده است: ۱. رساله در شرائط ارادت ۲. رساله در نصیحت سالک و بعضی وظائف ۳. رساله در بیان چهارده خانواده ۴. رساله اوراد معموله. این اشتباه از آنجا ناشی شده است که وی به واژگان به کار رفته در فهرست توجه نکرده است. در حالیکه گردآورنده گنج رشیدی برخی جاها به جای «باب» از «رساله» استفاده کرده است.

جالب اینجاست که در خود فهرست، ماخذ رساله [باب] چهارم هم از لطائف اشرفی گرفته شده است. همچنین، این رسائل [ابواب] ذیل عنوان اصلی کتاب پنجم هستند.

۶. همچنین مولانا خوشتر نورانی از دو تألیف اسرارالصلوه و قواعد عقائدالدین نام برده است که این هم اشتباه وی است. این‌ها دو باب زادالسالکین در گنج رشیدی، صفحات ۱۰ تا ۲۱۴ هستند که یک باب قواعد عقائد الدین است (یعنی باب دوم گنج رشیدی) که فقط ۲ صفحه است و در صفحات ۱۵ و ۱۷ گنج رشیدی است. اسرارالصلوه هم عنوان یکی از باب‌های زادالسالکین است که در گنج رشیدی باب چهارم است. خلاصه کلام این که در گنج رشیدی ۴ رساله مستقل از شیخ محمد رشید است که پیشتر از آن نام برده شدند.

۷. مؤلف سمات‌الاخیار در ماخذ کتب، مشخصات کوتاهی از کتاب‌های موجود در کتاب‌خانه [خانقاه] رشیدیه نوشته است که از آنها استفاده کرده است. یکی از آنها همین گنج رشیدی است. لازم به ذکر است که در خانقاه رشیدیه فقط همین نسخه خطی گنج رشیدی است. البته مؤلف سمات‌الاخیار در معرفی گنج رشیدی نوشته است که ملفوظات قطب الاقطاب از برقی پریس شهر بلیا چاپ شده بود، چون کتاب سال چاپ ندارد، گمان غالب این است که مؤلف سمات‌الاخیار همین کتاب را معرفی کرده است و گنج رشیدی را به جای ملفوظ قطب الاقطاب، نوشته است.

۸. مولانا خوشتر نورانی نوشته است که در کدام خانقاه‌ها و کتاب‌خانه‌ها نسخه‌های دیگری از گنج رشیدی است. نگارنده این مقاله با تلاش بسیار نسخه خطی نیافته است.

محتوای گنج رشیدی

گنج رشیدی کتابی است درباره مسائل شریعت و طریقت که در هفت کتاب و چندین باب و فصل تقسیم شده است. ترتیب کتاب، به شیوه فقهی است که عنوان‌های مهم باب و فصل‌ها آمده است. برخی جاها به جای «باب» از «رساله» استفاده کرده است. موضوع: اصول و قواعد عقاید دین؛ اسرار و محاسن احکام شریعت؛ فضائل و مناقب اتباع و اشاعت سنت؛ مقاصد سلوک و تصوف؛ تفهیم و تشریح حقائق و معارف؛ ویژگی‌های تصوف؛ فوائد و اثرات اذکار؛ معمولات مشائخ؛ شمائل نبوی؛ فضائل خلفای راشدین؛ شرائط بیعت و ارادت؛ مکتوبات مشائخ. کتاب اول مقاصدالسالکین در ۳۴ باب و فصل‌های مختلف. در این کتاب، مقاصد شریعت برای سالک بیان شده است. کتاب دوم مقصودالطالبین در ۲ باب که مقاصد طریقت بیان شده است. رساله مستقلی از شیخ محمد رشید است. وی به خواهش غلام محمد نصرت (گردآورنده گنج رشیدی) در سال ۱۰۶۹ ق آن را تألیف نمود. ترقیمه: (نسخه خطی گنج رشیدی ۲۵۲):

الحمد لله اولاً و آخراً که مابین ظهر وعصر فقیر محمد رشید از تألیف و جمع این رساله که باعث برتصنیف او سعادت‌مندی نصرت جمال است فراغ یافت و کان ذالک یوم السبت من شهر رمضان المنسلک فی سلک شهور ۱۰۶۹ تسع وستین بعد الالف اللهم اغفر لجامعه ومولفه ول جمیع طالبیه

کتاب سوم ترجمه محکم مربوط در شش فصل که در راه سلوک مقام شیخ و وصل الی الله را بیان می‌کند و در این جا برای بیان طریق الی الله نظریه ابن عربی و برای مقام شیخ عبارات عربی محکم مربوط به فارسی ترجمه شده است. کتاب چهارم رد روافض در ۴ فصل و خاتمه، این نام را خود شیخ محمد رشید انتخاب کرده است. کتاب پنجم عنوان ندارد و شامل ۵ رساله است. کتاب ششم در ۸ باب درباره شیخ محمد رشیده در اینجا «پیر دستگیر» مورد خطاب گرفته است و استادان وی. اهمیت این بخش در این است که زندگی بانی سلسله رشیدیه، از روی بیاض ذاتی و با توجه به روایات شفاهی آورده شده است. نام استادان وی که به ترتیب آمده‌اند: شیخ مصطفی جونپوری ثم پورنوی (والد گرامی)؛ مخدوم شیخ طیب بنارسی (پیر و مرشد)؛ مخدوم شیخ ناصر؛ میر سید شمس‌الدین کالپی؛ سید احمد مانک‌پوری؛ شیخ کالو؛ مخدوم شیخ حسام‌الحق مانک‌پوری؛ شیخ عبدالقدوس قلندر جونپوری؛ میر شمس‌الدین محمد آبادی؛ شیخ عبدالعزیز. کتاب هفتم در ۳ باب و خاتمه شامل مکاتیب شیخ محمد رشید به مریدان و مشایخ، اشعار فارسی وی و ملفوظات شیخ است.

حضرت شیخ محمد رشید دوره چهار پادشاه مغول: اکبر، جهانگیر، شاهجهان و اورنگ‌زیب را دیده است. وی در زمان اکبرشاه به دنیا آمد (سال ۱۰۰۰ ق)، در سن ۱۴ سالگی او، جهانگیر بر تخت شاهی نشست، در سن ۳۷ سالگی او شاهجهان بر تخت سلطنت نشست و در سن ۶۸ سالگی عالمگیر، پادشاه شد و در پانزدهمین یا شانزدهمین جلوس وی، حضرت در سن ۸۳ سالگی در سال ۱۰۸۳ ق به خالق حقیقی پیوست. گردآورنده یعنی غلام محمد نصرت هم در دوره عالمگیر در سال ۱۰۹۰ ق درگذشت و بخش ملفوظات کتاب هم بین سال‌های ۱۰۷۲-۱۰۸۳ ق در دوره اورنگ‌زیب گردآوری شد و در سال ۱۰۸۳ ق تکمیل شد. (سمات‌الاکخیار، تدوین ۲۰۱۵، ص ۳۹) نگارنده این مقاله درباره ارتباط گردآورنده با اورنگ‌زیب مطلبی نیافته است. تذکره‌نویس‌ها از ارتباط شیخ محمد رشید با سلاطین مغول نوشته‌اند که رتبه علمی والای او را می‌رساند: «وقتی شاهجهان اوصاف حمیده وی را شنید، خواست با وی دیدار کند. کسی را نزد فرستاد که به دربار بیاید، اما وی نرفت و از گوشه عزلت خود بیرون نرفت». (مآثر الکرام: ۲۰۳؛ سبحة المرجان: ص ۱۳۳؛ تذکره علمای هند: ص ۱۱۹) هنگام وفات شیخ محمد رشید، سلطنت اورنگ‌زیب ۱۵-۱۶ سال گذشته است. نواب سعدالله خان پس از استعفا از وزارت از شیخ رشید خواست که به دربار سلطان شاهجهان برود. البته به نقل از سمات‌الاکخیار: «حضرت قطب الاقطاب [شیخ محمد رشید مصطفی عثمانی] از شیوه سلطنت‌داری اورنگ‌زیب بسیار راضی بود و بیشتر اوقات از زبان مبارکش شنیده می‌شد که اورنگ‌زیب پادشاهی بسیار متشعر و خوب است». (رشیدی، تدوین ۲۰۱۵: ص ۴۰) در کتاب‌های تاریخ معاصر شیخ، شواهدی از ارتباط وی با اورنگ‌زیب نیست، اما مؤلف سمات‌الاکخیار با توجه به ملفوظات شیخ این را بیان کرده است.

ضرورت تصحیح

این نسخه خطی گنج رشیدی در دوره شاهجهان و عالمگیر درباره تصوف و سلوک نوشته شده است و

می‌رساند که در این دوره اندیشه‌های امام غزالی و ابن عربی تا چه حد در تألیفات شبه‌قاره تأثیر گذارده بود و عظمت و سیادتِ صوفیان بر زبان فارسی هویدا است. نسخه‌خطی از نظر قدمت بسیار اهمیت دارد. البته دست برد زمانه باعث کرم‌خوردگی آن شده است. البته تقریباً ۹۰ درصد متن سالم مانده است. نگارنده این مقاله برای پیدا کردن نسخه‌ای دیگر بسیار تلاش نموده است تا بتواند با آن مقایسه کرده این نسخه‌خطی را تصحیح کند.

فهرست گنج رشیدی

در آغاز دو صفحه دیباچه، گردآورنده درباره هدف و اهمیت این کتاب نوشته است. شامل هفت «کتاب» است که هر کدام به «باب» و «فصل»‌هایی به شرح زیر تقسیم شده‌اند:

کتاب اول مقاصد السالکین مشتمل بر مقصد سلوک و ملحقات آن

[گردآورنده با همین عنوان مقاصد السالکین آن را نوشته است. البته نام اصلی که شیخ محمد رشید انتخاب کرده بود زادالسالکین است].

باب اول: مشتمل بر پنج فصل

فصل اول در فضیلت علم و تعلیم و تعلم؛ فصل دوم در علوم محمود و مذموم؛ فصل سوم در علم که جهال، محمود دانند؛ فصل چهارم در آداب معلم و متعلم؛ فصل پنجم در آفات علم و علامات علمای دنیا و آخرت

باب دوم: در قواعد عقاید دین

باب سوم: در بیان طهارت مشتمل بر سه فصل و خاتمه

فصل اول در ذکر وضو؛ فصل دوم در ذکر غسل؛ فصل سوم در ذکر تیمم؛ خاتمه

باب چهارم در اسرار الصلوه مشتمل بر هشت (۱۰) فصل

فصل اول در فضیلت اذان؛ فصل دوم در کیفیت نماز ظاهر؛ فصل سوم در بیان روح نما؛ فصل چهارم در بیان امامت؛ فصل پنجم در فضائل جمعه؛ فصل ششم در بیان بعض مسائل لابدی؛ فصل هفتم در نمازهای سنن و نوافل؛ فصل هشتم در نماز

باب پنجم در بیان زکوة

باب ششم در بیان روزه

باب هفتم در بیان حج

باب هشتم در قراءه قرآن

باب نهم در ذکر خدا در همه حال

باب دهم در طلب حلال. خاتمه آن فصل در تحقیق اموال

باب یازدهم در قیام بحقوق مسلمان. خاتمه آن فصل گرفتن دوستان برای خدا

باب دوازدهم در امر معروف و نهی منکر مشتمل بر دو فصل

فصل اول ذم تارک نهی منکر؛ فصل دویم کیفیت احتساب

باب سیزدهم در اتباع سنت

باب چهاردهم در ترتیب اوراد. خاتمه فصل بیان ایام و لیالی فاضله

باب پانزدهم در شره (۱۱) طعام خاتمه آن فصل بیان طریق کم خوردن

باب شانزدهم در شره کلام

باب هفدهم در غضب خاتمه آن فصل آنکه بر سالک کسر غضب لازم است

باب هیزدهم در بیان حسد خاتمه آن فصل علاج حسد

باب نوزدهم در بخل مشتمل بر سه فصل

فصل اول سالک را باید که نقین خود سازد که مال مذموم من کل الوجوه نیست؛ فصل دویم

دانستن حد بخل؛ فصل سویم بخل از امراض است لاچار است که علاج را بدانی

باب بیستم در حب جاه مشتمل بر دو فصل

فصل اول در حقیقت جاه؛ فصل دویم در علاج جاه

باب بیست و یکم در بیان ذم حب دنیا خاتمه آن غرور اهل دنیا

باب بیست و دویم در کبر

باب بیست و سیوم در عجب خاتمه آن فصل عجب عالم از عیار جاهلس

باب بیست و چهارم در بیان ریا مشتمل بر چهار فصل و خاتمه

فصل اول در ریا جلی و خفی؛ فصل دویم عبادت با ریا صحیح می شود یا نه؛ فصل سیوم در علاج

ریا؛ فصل چهارم جواز اظهار عبادت برای ترغیب و کتمان معاصی از شرم؛ خاتمه در بیان مذمت نفس

که دنیا نقد است و آخرت نسیه

باب بیست و پنجم در بیان توبه مشتمل بر چهار فصل و خاتمه

فصل اول در حقیقت توبه؛ فصل دویم در وجوب توبه کل حال؛ فصل سیوم در علام توبه؛ فصل

چهارم در وجوب توبه از صغائر و کبائر

باب بیست و ششم در بیان خوف مشتمل بر دو فصل

فصل اول در علاج تحصیل خوف؛ فصل دویم در منع افراط در خوف

باب بیست و هفتم در بیان زهد مشتمل بر شش فصل

فصل اول در حقیقت زهد؛ فصل دویم درجات زهد؛ فصل سیوم در کمال زهد؛ فصل چهارم بواعث

زهد؛ فصل پنجم در بیان آنچه زاهد از آن کند؛ فصل ششم در حال زاهد

باب بیست و هشتم در بیان صبر مشتمل بر دو فصل

فصل اول در درجات صبر؛ فصل دویم در وجوب صبر در همه حال

باب بیست و نهم در بیان سُکر

باب سی‌ام در بیان اخلاص و صدق مشتمل بر سه رکن

رکن اول مشتمل بر چهار فصل: فصل اول در بیان حقیقت نیت؛ فصل دوم آنکه نیت زیاده از عمل است؛ فصل سوم در بیان تکثیر نیت در عمل خیر؛ فصل چهارم در بیان آنکه نیت اختیاری نیست رکن دوم در اخلاص خاتمه آن بیان عمل مخلوط؛ رکن سوم در صدق

باب سی و یکم در بیان توکل مشتمل بر سه رکن

رکن اول در معرفت توحید فعلی؛ رکن دوم در حقیقت توکل خاتمه آن درجات توکل؛ رکن سوم در اعمال متوکلان

باب سی و دوم در بیان محبت مشتمل بر هشت (۱۲) فصل

فصل اول در بیان انکار جماعتی محبت الله تعالی را؛ فصل دوم در بیان معنی محب؛ فصل سوم در بیان معنی جمال باطنی؛ فصل چهارم در ترغیب محبت الله تعالی؛ فصل پنجم در بیان آنکه عارف را مطالعه جمال الهی الذاست؛ فصل ششم در بیان آنکه محبوب عارف بالذات خداست نه غیرست؛ فصل هفتم در بیان سبب ضعف میل معرفت و محبت؛ فصل هشتم در بیان علامات محبت الله تعالی

باب سی و سوم در بیان رضا بقضا مشتمل بر دو فصل

فصل اول بیان رد بر منکران رضا؛ فصل دوم در بیان وجه جمع رضا بقضا و بعض معصیه مقضیه

باب سی و چهارم در ذکر موت مشتمل بر پنج فصل و خاتمه

فصل اول در بیان احوال موت و نوافع ذکر موت؛ فصل دوم در بیان غفلت از موت و طول اَمَل؛ فصل سوم در بیان آنکه عارف محتاج یاد مرگ نیست؛ فصل چهارم در بیان آنکه موت تبدیل روح انسانی است؛ فصل پنجم در تحقیق عذاب جسمانی؛ خاتمه مقصد سلوک مناظره با نفس

ملحقات مقاصد بیان امور ضروریه معاش مشتمل بر سه باب

باب اول در بیان اکل مشتمل بر پنج فصل

فصل اول آداب خوردن؛ فصل دوم آداب خوردن با جماعت؛ فصل سوم آداب اطعام خوردن با دوستان؛ فصل چهارم در آداب میزبانی؛ فصل پنجم آداب و منهای شرعیه در اکل
باب دوم در بیان نکاح مشتمل بر سه فصل و خاتمه

فصل اول بیان فواید نکاح و آفات آن؛ فصل دوم در کیفیت عقد نکاح؛ فصل سوم در آداب گذران با زنان؛ خاتمه در حقوق مردان بر زنان

باب سوم در بیان آداب سفر مشتمل بر دو فصل

فصل اول در بیان انواع سفر ظاهری و آداب آن؛ فصل دوم در آداب مسافر از اول سفر تا آخر

کتاب دوم: مقصود الطالب [الطالبین] مشتمل بر مقدمه و دو باب

مقدمه مشتمل بر دو فصل در بیان اموری که سالک را ضروری است

فصل اول در بیان آنکه بناء اسلام به پنج چیز است؛ فصل دوئم در بیان اقسام توحید
باب اول در شمائل حضرت سید الکونین صلی الله علیه و سلم و بعضی احوال حضرت غوث الثقلین
مشمتمل بر پنج فصل
فصل اول در بیان شمائل آن سرور؛ فصل دویم در بیان آداب اکل آن سرور؛ فصل سیوم در بیان
ضحک آن سرور؛ فصل چهارم شمه از احوال حضرت غوث الثقلین؛ فصل پنجم ذکر مرض و وفات
حضرت غوث الثقلین
باب دویم در بیان اوراد

کتاب سویم ترجمه محکم مربوط در بیان شرف طریق الی الله و مقام شیوخته مشمتمل بر شش فصل

فصل اول در شرائط مرید؛ فصل دویم در طریق که سالک را باید؛ فصل سویم در شرائط اصحاب
قلوب؛ فصل چهارم شرائط سالک؛ فصل پنجم در آداب طالبان؛ فصل ششم در ذکر بعضی کرامات

کتاب چهارم رد روافض مشتمل بر چهار فصل و خاتمه

فصل اول در طعن رفض و جواب آن و ابتدای خلافت امیرالمومنین حضرت صدیق اکبر رض؛
فصل دویم در ابتدای خلافت امیرالمومنین عمر الخطاب رض؛ فصل سیوم در بیان ابتدای خلافت
امیرالمومنین حضرت عثمان رض؛ فصل چهارم در بیان ابتدای خلافت امیرالمومنین علی ابن ابی طالب
رض؛ خاتمه؛ عقائد رفضه و معنی رفض

کتاب پنجم مشتمل بر پنج رساله (۱۳)

رساله اول در شرائط ارادت؛ رساله دویم در نصیحت سالک و بعضی وظائف؛ رساله سیوم در بیان
آنچه طالب راه سداد را باید؛ رساله چهارم در بیان چهارده خانواده منقول از لطائف اشرفی؛ رساله پنجم
اوراد معموله حضرت پیر دستگیر

کتاب ششم متفرقات در ذکر پیر و مرشد حضرت پیر دستگیر و عطایای ایشان و استادن حضرت پیر دستگیر مشتمل بر هشت باب

باب اول، در ذکر ارادت حضرت پیر دستگیر و مثال حضرت شیخ مصطفی والد حضرت
پیر دستگیر
باب دویم، ذکر عطایای حضرت شیخ طیب قدس سره مشتمل بر چهار (۱۴) فصل
فصل اول، در عطایای مال؛ فصل دویم در عطایای اوراد حضرت بندگی شیخ ناصر قدس سره؛
فصل سیوم ملتفت از اوراد یومیه که مسمی تاج الاوراد است؛ فصل چهارم در ذکر و اذکار

باب سیوم، در ذکر عطایای حضرت میر شمس‌الدین ساکن کالپی مشتمل بر چهار (۱۵) فصل
فصل اول، در خرقه و مثال؛ فصل دویم طریقه یومیه بجناب حضرت غوث‌الثقلین؛ فصل سیوم
معموله درویشان حضرت قادریه؛ فصل چهارم در اذکار

باب چهارم، در عطایای حضرت راجر جی سید احمد مانکپوری قدس سره مشتمل بر
پنج (۱۶) فصل

فصل اول، در خرقه و مثال؛ فصل دویم در اوراد بندگی شیخ کالو؛ فصل سیوم رساله
اذکار و اشغال؛

فصل چهارم، رساله مشتمل بر اسرار؛ فصل پنجم مخدوم حضرت شیخ حسام
الحق قدس سره

باب پنجم، در عطایای حضرت بندگی شیخ عبدالقدوس مشتمل بر سه فصل
فصل اول، در اذکار؛ فصل اول در بیان رساله طریق اذکار قلندریه؛ فصل دویم در بیان
تکبیر شیخ راجو قتال

فصل سیوم بیان مثال‌ها

باب ششم در ذکر اشیای متفرقه که از جاها برسیده مشتمل بر چهار فصل
فصل اول عطایای حضرت میر سید شمس‌الدین محمد آبادی و حضرت عبدالعزیز ساکن بهتمله؛
فصل دویم در بیان جلسه‌هایی که از جوگیان رسیده؛ فصل سیوم در ذکر ملاقات بعضی فقرا؛ فصل
چهارم در بیان خواب‌های حضرت پیر دستگیر

باب هفتم ذکر نسب و استادان و خلفا و شاگردان حضرت پیر دستگیر مشتمل بر چهار فصل
فصل اول ذکر نسب؛ فصل دویم ذکر استادان و اجازت‌نامه درس حدیث؛ فصل سیوم ذکر خلفا؛
فصل چهارم ذکر شاگردان

باب هشتم در بیان فوائد و غیره مشتمل بر چهار فصل
فصل اول در فوائد ملتقط از ملفوظ حضرت شاه حسام الحق قدس سره؛ فصل دویم تعویذات؛ فصل
سیوم نماز و ادعیه بجهت برآمدن مهمات؛ فصل چهارم بیان وصیت حضرت پیر دستگیر

کتاب هفتم در بیان مکاتیب و اشعار و مجالس و ملفوظات روزمره مشتمل بر سه

باب و خاتمه

باب اول مکتوبات مشتمل بر سه فصل

فصل اول مکتوب حضرت شیخ حسام‌الحق قدس سره؛ فصل دویم مکتوب که اعزه نوشته‌اند؛
فصل سیوم مکتوب که حضرت پیر دستگیر به اعزه نوشته‌اند.

پی نوشت‌ها

۱. مقدمه و پاورقی از مترجم است.
۲. در مچلی شهر از توابع جونپور در هندوستان کتابخانه مرحوم محمد عمر جعفری بسیار اهمیت داشت. «یکبار شیخ الحدیث مولانا حبیب‌الرحمان اعظمی (۱۹۰۱-۱۹۹۲) وقتی به مچلی شهر رفت با دیدن نسخه خطی نادر المصنّف انگشت به دندان ماند و بنا به خواهش او، مرحوم عمر جعفری نسخه خطی را به ایشان تقدیم کرد که بعدها مولانا حبیب‌الرحمان المصنّف را بین سال‌های ۱۹۷۰ تا ۱۹۷۲ تصحیح و در ۱۱ جلد بیروت منتشر کرد». (الهی همدانی، ۲۰۱۳: ۷) درباره نسخه‌های خطی المصنّف در مجله معارف (ژوئن ۲۰۱۹، دارالمصنفین، چاپ از شهر اعظم گر، هندوستان) مقاله‌ای مهم از سوی ظفر احمد صدیقی منتشر شده است.
۳. مرحوم دکتر محمود الهی (۱۹۳۰-۲۰۱۴) استاد و مدیر گروه اردو در دانشگاه گورکپور. وی بارها به خانقاه رشیدیّه در جونپور می‌رفت. این خانقاه فقط در دهه اول محرم باز می‌شد. وی کتابخانه آنجا را بررسی می‌کرد و نسخه‌های خطی نادر آن را کشف می‌کرد. نسخه خطی مهمی از تذکره شورش (تألیف: غلام حسین شورش، به زبان اردو) که تصحیح نمود چاپ شد: ۱۹۸۴، اُترپَرَدیش اردو آکادمی، لکنو؛ ترجمه آن به زبان اردو از محمد عاصم اعظمی، ۲۰۱۵، قومی کونسل برای فروغ اردو، دهلی.
- «شادروان محمود الهی در جستجوی نسخه خطی دیوان حافظ بود که در سال ۸۲۴ ق رونویسی شده بود که تذکره شورش را کشف نمود. وی زمانی که نسخه نادر دیوان حافظ را کشف کرد، باوجود اینکه خود از فارسی‌دان‌ها و نسخه‌شناسان هندوستان بود، در نهایت فراخدلی نسخه خطی را به شادروان دکتر نذیر احمد (۱۹۱۵-۲۰۰۸) عنایت فرمود تا وی آن را تصحیح کند». (الهی همدانی، ۲۰۱۳: ۷) این نسخه خطی به سید هاشم علی سبزویش - از سجاده‌نشینان و قِت خانقاه رشیدیّه - داده شده بود و از آنجایی که کتابخانه وی در شهر گورکپور بود، پس از کشف و تصحیح به نسخه گورکپور معروف شده است. شادروان دکتر نذیر احمد آن را تصحیح نمود و به اهتمام شادروان سید محمدرضا جلالی نائینی (۱۲۹۵-۱۳۸۹ ش) برای نخستین بار در سال ۱۳۵۰ ش در تهران منتشر شد.
۴. شادروان محمود الهی در سال ۱۹۷۲ نسخه خطی نادری به فارسی تذکره الهی را از کتابخانه خانقاه رشیدیّه کشف کرد و به دکتر عبدالحق عنایت فرمود که معلوم شد نسخه برلین (که همان نسخه‌ای است که اشپرنگر معرفی کرده است) شامل شعرای فارسی متوسطین است و نسخه جونپور شعرای فارسی متقدمین است. چاپ عکسی هر دو نسخه خطی در سال ۲۰۱۳ از دهلی منتشر شده است.
۵. خلاصه شده از مقاله با عنوان: خانقاه عالیّه رشیدیّه جونپور: تاریخ اور کارنامی، به زبان اردو، نویسنده: مجیب‌الرحمان علیمی، مجله الاحسان، شماره ۳، سال ۲۰۱۲، صفحات ۲۱۸-۲۵۰، شاه صفی آکادمی، اله آباد، هندوستان.

۶. آقای دکتر خوشتر نورانی تذکره‌های دیگر علما، مشایخ و عرفا به زبان رادو را هم تصحیح، ترجمه و چاپ کرده است: آثار الاول من علماء فرنگی محل (تألیف: مولانا قیام‌الدین عبدالباری فرنگی محلی، سال چاپ نخست: ۱۳۲۵ ق) که با عنوان تذکره علمای فرنگی در سال ۲۰۲۰ همزمان از اداره فکر اسلامی در دهلی و ورلد ویو پبلشرز در لاهور منتشر شد/ محل مظهر العلماء فی تراجم العلماء و الکماء (تألیف: مولانا سید محمد حسین بدایونی، سال تألیف: ۱۳۱۷ ق) که با عنوان تذکره علمای هندوستان در سال ۲۰۱۸ همزمان از اداره فکر اسلامی در دهلی و دارالنعمان در لاهور منتشر شد.

۷. با سپاس فراوان از دکتر محمد ارشاد عالم نعمانی بابت ارسال سرورق کتاب.
۸. در اصل مقاله به اشتباه «۶۹۷ صفحات» تایپ شده است.
۹. در اصل مقاله به اشتباه «سه جزء» تایپ شده است.
۱۰. در نسخه خطی «هفت فصل» نوشته شده است.
۱۱. به معنی «آفت».
۱۲. در نسخه خطی «هفت فصل» نوشته شده است.
۱۳. در نسخه خطی عنوان ندارد.
۱۴. در نسخه خطی «سه فصل» آمده است.
۱۵. در نسخه خطی «سه فصل» آمده است.
۱۶. در نسخه خطی «چهار فصل» آمده است.
۱۷. آزاد بلگرامی، میر غلام علی بن نوح (۲۰۱۵). *سبحه المرجان*، تصحیح محمد سعید الطریحی، بیروت: دارالرافدین

۱۸. آزاد بلگرامی، میر غلام علی بن نوح (۱۹۱۰). *مآثر الکرام*، آگره: مطبع مفید عام

۱۹. اشرف، سیدوجیه‌الدین (۲۰۱۲). *بحر زخار*، تصحیح آذرمیدخت صفوی، دهلی نو: مرکز تحقیقات فارسی، دانشگاه اسلامی علیگر
۲۰. رشیدی، عبدالمجید (۲۰۱۵). *سمات/لاخيار*، تصحیح مولانا خوشتر نورانی، دهلی نو: آسی فاوندیشن
۲۱. عثمانی جون پوری، شیخ محمد رشید(بی تا) *نسخه خطی گنج رشیدی*، گردآورنده شیخ نصرت جمال ملتانی، مخزونه کتاب‌خانه خانقاه رشیدیه: جون پور.
۲۲. علیمی، مجیب‌الرحمان (۲۰۱۲). *خانقاه عالیہ رشیدیه جون پور: تاریخ اور کارنامہ الاحسان*، ۳، شاه صفی آکادمی: اله آباد.
۲۳. ناروی، رحمان علی (تاریخ تألیف: ۱۳۰۸ ق). *تذکره علمای هند*، ۱۹۱۴، مطبع منشی نول کشور: لکنو

۲۴. نعمانی، محمد ارشاد عالم (۲۰۱۸). تصوف و سلوک پر عہد عالمگیری کا ایک اہم فارسی مخطوطہ؛ گنج رشیدی (نسخہ جون پور) تعارف و جائزہ، الاحسان، شماره ۸، شاہ صفی اکادمی: الہ آباد.

References

مآخذ

Elahi Hamedani, Mir Emadeddin (2013). *Tazkarah Ye Ehali, Introduction: Abd al-hagh*, Photo print of Berlin version. New Dehli, Noshkhe-haye Khati National project [in Persian].

الہی ہمدانی، میر عمادالدین (۲۰۱۳). *تذکرہ الہی، مقدمہ: عبدالحق، چاپ عکسی نسخہ برلن، دہلی نو: پروژہ ملی نسخہ ہای خطی.*

Al-Hassani al-Nshadawi, Sayed Abd al-hayi (1999). *Nuzhat al-Khawatar and Bahja al-Masa'a and al-Nawwa zar*, v.2, Beirut: Dar ibn-hazm.

– الحسنی الندوی، سید عبدالحی (۱۹۹۹). *نزهة الخواطر و بهجة المسامح و التواظر، ج. ۲، بیروت: دار ابن حزم.*

